

ЗАКРІПЛЕННЯ СОМАТИЧНИХ ПРАВ В МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Громовчук М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Громовчук М.В. Закріплення соматичних прав в міжнародних нормативно-правових актах.

Актуалізується питання в контексті активного розширення переліку прав людини, зокрема і в межах національного виміру, адже права людини як дуальна категорія підлягають трансформації, що зумовлено такими чинниками: євроінтеграційними процесами, що породжують потребу інтеграції та гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу; глобалізаційними процесами, оскільки Україна є членом світового співтовариства та сучасні явища економічного, екологічного, правового тощо характеру мають безпосередній вплив і на державні національні процеси, і на правову реальність, і на права та свободи окремої особи.

Визначено, визнання нових прав людини, розширення вже наявного переліку – одна з тенденцій у розвитку правового статусу особистості. І при регулюванні відносин у сфері реалізації соматичних домагань за допомогою категорії прав людини слід враховувати, що для соматичних прав людини має бути характерно те, чим характеризується категорія прав людини в цілому. Вказується на те, що в людській історії жодне «нове право» реально не було визнано без боротьби і без подолання жорсткого протистояння деяких «старих прав».

Доведено, нормативно-правове регулювання можливості реалізації соматичних прав на міжнародній арені (в першу чергу в рамках Європейського союзу) значно покращилось. В основному, мова іде про наявні основоположні (базисні) нормативно-правові акти у досліджуваній нами галузі. Так, серед найважливіших з них слід, в першу чергу, акцентувати увагу на таких як, Конвенція Ради Європи з прав людини та біомедицини 1997 р., Рекомендація Ради ЄС від 29 червня 1998 р. «Про придатність донорів крові та плазми і просіювання донорської крові в Європейському співтоваристві» (98/463/ЄС), Директива 2004/23/ЄС від 31 березня 2004 р. «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, закупівлі, тестування, обробки, збереження, зберігання і розповсюдження людських тканин і клітин». Тобто, вважаємо, Рада Європи та Європейський Союз як регіональні міжнародні організації встановили загальні нормативні критерії щодо можливості реалізації та захисту соматичних прав людини в цілому та у сфері біомедичних досліджень зокрема.

Ключові слова: понятійно-категоріальний апарат, права людини, особистісні права, особисті права, соматичні права, міжнародно-правові акти.

Gromovchuk M.V. Consolidation of somatic rights in international regulations.

The issue is topical in the context of actively expanding the list of human rights, including within the national dimension, because human rights as a dual category are subject to transformation due to the following factors: European integration processes, creating the need for integration and harmonization of Ukrainian legislation with European Union law; globalization processes, as Ukraine is a member of the world community and modern economic, environmental, legal, etc. phenomena have a direct impact on national state processes, and on the legal reality, and on the rights and freedoms of the individual.

It is determined that the recognition of new human rights, the expansion of the existing list – one of the trends in the development of the legal status of the individual. And when regulating relations in the field of somatic claims through the category of human rights, it should be borne in mind that somatic human rights should be characterized by what characterizes the category of human rights in general. It is pointed out that in human history no «new right» has really been recognized without a struggle and without overcoming the fierce opposition of some «old rights».

It is proved that the legal regulation of the possibility of exercising somatic rights in the international arena (primarily within the European Union) has significantly improved. Basically, we are talking about the existing basic (basic) regulations in the field we study. Thus, among the most important of them, we should first focus on such as,

the Council of Europe Convention on Human Rights and Biomedicine 1997, the EU Council Recommendation of June 29, 1998 «On the suitability of blood and plasma donors and donor blood screening. in the European Community» (98/463 / EC), Directive 2004/23 / EC of 31 March 2004 on the establishment of quality and safety standards for the donation, purchase, testing, treatment, preservation, storage and distribution of human tissues and cells». That is, we believe that the Council of Europe and the European Union, as regional international organizations, have established common normative criteria for the possibility of implementing and protecting somatic human rights in general and in the field of biomedical research in particular.

Key words: conceptual and categorical apparatus, human rights, personal rights, personal rights, somatic rights, international legal acts.

Постановка проблеми. Нові технології в галузі генної інженерії повинні отримати відповідний сучасний юридичний «супровід». Є небезпека неконтрольованої еволюції, створення організмів з наперед заданими і непрогнозованими властивостями. Технології в галузі біомедицини, генетики є також і благом, так як дозволяють вирішувати ряд проблем із захворюваннями людини. На тлі швидких досягнень в зазначеній галузі законодавство відстає в забезпеченні правової регламентації нових, специфічних відносин. Існує проблема між правом людини розпоряджатися своїм тілом і правом сторонніх суб'єктів приймати рішення про розпорядження тілом людини [2, с. 12].

Як вказує представник герменевтики Гадамер, «конструювання тексту по ходу читання керується певним смислом, що впливає з усього попереднього» [13, с. 160]. Хто хоче зрозуміти текст, той завжди робить припущення з приводу змісту цілого, спираючись на щось вже дане, цим забезпечується і так називається взаємне розуміння. Отже, розглянемо сучасне регулювання суспільних відносин, що виникають при реалізації соматичних прав людини. Для цього, зокрема, В. Крусс пропонує використовувати конструкцію прав людини. Звідси, на його думку, і з'являється така категорія, як соматичні права людини [6]. У зв'язку з цим знову ж звернемося до герменевтики, однією з основ якої є поняття герменевтичного кола¹. У контексті нашої роботи ціле – це права людини, а частина – це соматичні права людини [9, с. 23].

Виклад основного матеріалу. Права людини, вірно вказує Ю. Турянський, є основою правової реальності сучасного суспільства. Це не тільки центральна, а й невід'ємна категорія, оскільки протиправною є діяльність з боку будь-яких інститутів соціальної системи чи окремого члена спільноти, яка посягає на обсяг чи якість природних прав людини. Вони пов'язані з існуванням самої людини та є проявом пріоритетних ідеологічних цінностей, які здобуло людство та на сьогодні визначає як центральні в політико-правовому житті, з-поміж яких рівність, свобода і демократія. Проте виникає питання про легітимну сферу їх поширення. Особливо актуалізується питання в контексті активного розширення переліку прав людини, зокрема і в межах національного виміру, адже права людини як дуальна категорія підлягають трансформації, що зумовлено такими чинниками: євроінтеграційними процесами, що породжують потребу інтеграції та гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу; глобалізаційними процесами, оскільки Україна є членом світового співтовариства та сучасні явища економічного, екологічного, правового тощо характеру мають безпосередній вплив і на державні національні процеси, і на правову реальність, і на права та свободи окремої особи [16, с. 164].

На цей момент, відзначає М. Лаврик, юридичне конструювання прав людини досягло певної точки біфуркації: з одного боку, передбачається більш активне використання механізму обмежень прав і свобод, а з іншого – розширення вже наявного переліку прав, в тому числі і за рахунок соматичних прав людини [8, с. 21].

Визнання нових прав людини, розширення вже наявного переліку – одна з тенденцій у розвитку правового статусу особистості. І при регулюванні відносин у сфері реалізації соматичних домагань за допомогою категорії прав людини слід враховувати, що для соматичних прав людини має бути характерно те, чим характеризується категорія прав людини в цілому. Ж. Маритен вказував на те, що в людській історії жодне «нове право» реально не було визнано без боротьби і без подолання жорсткого протистояння деяких «старих прав». Як приклад він наводить наступне: в 1850 року, коли був посилені закон проти рабів-утікачів, хіба не сприймалася будь-яка допомога, надана втікача рабові, свідомістю багатьох людей як злочин проти власності (мова в даному прикладі, перш за все, йде про США) [10, с. 99].

Так що визнання соматичних прав, мабуть, також процес досить складний. До того ж «послідовна еволюція соматичних прав ... може спричинити підсумкову для людини втрату: втрату самої людини» [7, с. 189]. Слід також нагадати, що структура суб'єктивного права крім права-користування благами і права-поведінки, включає

¹ Суть герменевтичного кола в наступному: для розуміння цілого необхідно зрозуміти його частини, але для розуміння окремих частин вже необхідно мати уявлення про сенс цілого.

в себе також право-вимоге належної поведінки від інших осіб і праводомогань, тобто можливість захисту [11, с. 100]. І до питання визнання соматичних прав як суб'єктивних потрібно підходити дуже виважено.

У ряді країн світу в даний час формується відповідна нормативно-правова база в галузі біотехнологій, біомедицини, біоетики. Зростає число міжнародних документів у зазначеній галузі, які держава визнає для себе обов'язковими або які є бажаними для визнання їх обов'язковими для нас [2, с. 12]. В Україні стали проводити конференції, семінари, круглі столи (міжнародні та республіканські), присвячені питанням трансплантації органів, взаємовпливу етики, релігії, медицини, так чи інакше пов'язані з реалізацією соматичних прав. У зв'язку з цим новим напрямком в юридичній науці стає вчення про соматичних правах. У даній сфері переплелися воедино проблеми нових можливостей науки і розвитку права (його успіхи і недоліки, прогалини, інші дефекти).

Варто зазначити, що у світі натеper діє значна кількість правових актів щодо регулювання соматичних прав. Зокрема, особливим документом у цій галузі можна вважати Конвенцію про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, яку прийняла Рада Європи в 1997 р. У цій Конвенції прописані основні положення біотехнологічної галузі, наприклад, право на визнання переважання інтересів і благ окремої людини над інтересами суспільства або науки. Конвенція передбачає участь і держав, що не входять до Ради Європи [12, с. 47]. Конвенція у ст. 13 вказує, що «втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків». А ст. 14 цього ж документа декларує, що «використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю».

Основні стандарти у досліджуваній нами галузі визначає Загальна декларація про геном людини та права людини (1997). У цьому міжнародному документі йдеться, зокрема, про особливості досліджень у сфері геному людини, роль держави і правове регулювання, декларуються принципи щодо ставлення до геному людини [5].

Питаннями міжнародного правового регулювання окремих категорій соматичних прав переважно займається Організація Об'єднаних Націй у силу її універсального характеру. Так, Економічна й соціальна рада ООН (ЕКОСОП) прийняла Резолюцію «Генетична конфіденційність і недискримінація» 2001/39 від 26 липня 2004 року, Комісія з прав людини ООН ухвалила Резолюцію «Права людини і біоетика» 2003/69 від 25 квітня 2003 року. 6-й комітет (юридичний) Генеральної Асамблеї ООН із 2001 р. протягом чотирьох років обговорював проект міжнародної конвенції ООН проти клонування людини. У результаті гострих розбіжностей і відсутності консенсусу з принципових питань Комітет був змушений підготувати не конвенцію як імперативний документ, а Декларацію ООН про клонування людини, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році [3, с. 24].

Важливим, на наш погляд, є дослідження науковців Інституту держави і права ім.В.М.Корецького, котрі влучно аналізують це питання нормативного закріплення соматичних прав, зазначаючи, що «в світлі юриспруденції нового типу, заснованої на соціально-натуралістичній концепції права, тобто в світлі «натуралістичної» юриспруденції права людини – це свобода людини жити за природними законами суспільного життя, тобто за законами соціальної природи (так званої «третьої природи»), забезпечена шляхом закріплення її в законодавчих актах (чи в інших «позитивних» формах існування правових норм)». Автори акцентують увагу на певному зловживанні свободою людини крізь призму позитивного права, що вимагає розвитку цього інституту [4, с.14]. Важливо за таких обставин зберегти основоположні природні принципи, що не дозволить виходити свободі за рамки усвідомленості та природності, інакше це породжуватиме зловживання тією свободою людини, що несе в собі основну цінність.

Цікавим, як на наш погляд, є підхід вченого Ю. Турянського. Наведемо окремі положення з його дисертаційного дослідження.

«...Основною патерною прав людини будь-якого покоління є людська гідність. Право визнає гідність людини, її права і свободи як «гуманітарну універсалью, ціннісний орієнтир загальнолюдської ідентифікації» [4, с.381]. Людську гідність дослідниця цієї сфери О. Гришук розуміє як комплексне поняття, що може виступати у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повага до особи з боку оточення, та в суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища [14, с.43]».

«Сьогодні заведено вважати, що сутнісний зміст гідності людини становить можливість індивіда самоідентифікуватися, самовиражатися та вільно розвиватися як особистість у всіх її проявах. Це має важливе значення для характеристики прав людини й основоположних свобод, зокрема того, чи мають вони універсальний характер. У доктрині визнано, що гідність є основоположним правом, яке передбачає три ключові компоненти: право особи на самовизначення, самозбереження та публічне самовираження [16, с. 154]».

«... саме людська гідність є критерієм можливості та затребуваності прав людини. Людина індивідуально визначає пріоритетний для себе комплекс прав. Залежно від внутрішнього самовизначення для різних суб'єктів права цей комплекс буде різний. Скажімо, для когось право участі у здійсненні публічної влади є особистісно ціннісним, а для інших (з пасивною правовою та політичною активністю) воно не так і важливе» [16, с. 154-155].

Ю. Турянський також відзначає, «що із цього приводу каже нам право? Передусім зауважимо, що основні стандарти у цій галузі визначає Загальна декларація про геном людини та права людини (1997). У цьому міжнародному документі йдеться, зокрема, про особливості досліджень у сфері геному людини, роль держави і правове регулювання, декларуються принципи щодо ставлення до геному людини. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину, 1997) у ст. 13 вказує, що «втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків». А ст. 14 цього ж документа декларує, що «використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю». По суті, пише Ю. Турянський, правове регулювання розглядуваного питання на цьому закінчується. Декларативна заборона не може зупинити «чорні» дослідження у сфері генетики. Вони ж мають на меті радикальну трансформацію людської сутності, і в подальшому поширення таких новітніх винаходів зупинити вже буде неможливо» [16, с. 159].

Незважаючи на відсутність закріплення за багатьма соматичними правами статусу загальноновизнаних, відзначає М. Лаврик, міжнародне співробітництво в сфері суспільних відносин, в яких реалізуються тілесні домагання людини, має місце. Як приклади вчений наводить Загальну декларацію про геном людини та права людини 1997 року, Декларацію про генетичні дані людини 2003 року, Конвенцію про захист прав людини і людської гідності щодо застосування біології та медицини, Конвенція про права людини та біомедицину 1996 і Додаткові протоколи до неї (1998 р 2002 р.) Величезну роль у формулюванні та визнанні репродуктивних прав зіграла Міжнародна конференція з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994 г.). Положення документів даної конференції були деталізовані в ході роботи Європейського Форуму народонаселення, проведеного в Женеві в січні 2004 р в ознаменування 10-річчя з моменту проведення Каїрської конференції [8, с. 23].

П. Рабінович визначає міжнародні стандарти прав людини як «закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних термінопонять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і / чи обсяг прав людини, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру» [15, с. 24]. Такі стандарти можуть бути обов'язковими (мати рекомендаційний характер), загальними (чи спеціальними), нормативними та правозастосовними. Міжнародні стандарти поділяються також на дві великі групи: універсальні й регіональні. До універсальних належать стандарти, розроблені в межах ООН. Ними є як загальні, так і стандарти спеціалізованих установ та органів: Ради безпеки ООН, МОП, ЮНЕСКО, Комітетів ООН (Комітету з прав людини, Комітету проти катувань, Комітету з прав дитини, Комітету з ліквідації расової дискримінації, Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітету з прав інвалідів). Крім того, це стандарти, які утверджуються завдяки практиці таких судових установ, як Міжнародний суд ООН (має компетенцію щодо розгляду справ, які стосуються прав людини) та Міжнародний кримінальний суд (компетенцію щодо найбільш серйозних порушень прав людини – злочинів проти людства). Регіональні стандарти вибудовує Рада Європи, на них має вплив, зокрема, ЄСПЛ [1, с. 220].

Висновки. Отже, нормативно-правове регулювання можливості реалізації соматичних прав на міжнародній арені (в першу чергу в рамках Європейського союзу) значно покращилось. В основному, мова іде про наявні основоположні (базисні) нормативно-правові акти у досліджуваній нами галузі. Так, серед найважливіших з них слід, в першу чергу, акцентувати увагу на таких як, Конвенція Ради Європи з прав людини та біомедицини 1997 р., Рекомендація Ради ЄС від 29 червня 1998 р. «Про придатність донорів крові та плазми і просіювання донорської крові в Європейському співтоваристві» (98/463/ЄС), Директива 2004/23/ЄС від 31 березня 2004 р. «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, закупівлі, тестування, обробки, збереження, зберігання і розповсюдження людських тканин і клітин». Тобто, вважаємо, Рада Європи та Європейський Союз як регіональні міжнародні організації встановили загальні нормативні критерії щодо можливості реалізації та захисту соматичних прав людини в цілому та у сфері біомедичних досліджень зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла-Кисельова А.А. Міжнародні стандарти щодо захисту «somatic rights of human». *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3, 2020. С. 219-224.
2. Василевич Д.Г. Соматические права – новое поколение прав и свобод человека. *Права и свободы: Сборник научных трудов*. Минск. 2016. С. 12-15.
3. Гончаров И.В. Соматические права: вопросы юридического признания и практика реализации. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 2(46). С. 23–27.
4. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ: Атіка, 2007. 431 с.
5. Загальна декларація про геном людини та права людини: міжнар. док. від 11.11.1997 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575.
6. Красс В. И. Личностные (соматические) права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43-50.
7. Красс В. И. Соматические права человека в соотношении православной антропологии С. Л. Франка и философии экологического кризиса В. Хесле. 111 с.
8. Лаврик М. А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16-26.
9. Лаврик М. А. Права человека: современное понимание и основные направления развития. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 2 (29). С. 23–25.
10. Маритен Ж. Человек и государство. М., 2000. 255 с.
11. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. 221 с.
12. Мустафаєва С.М., Дерев'янюк С.С., Концепція соматичних прав людини та її загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 47-49
13. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание. *Изв. вузов. Правоведение*. 2004. № 4 (255). С. 160–169.
14. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): навч. посіб. / за заг. ред. проф. Мартиненка П. Ф., Кампа В. М. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 374 с.
15. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 21-26.
16. Суть герменевтичного кола в наступному: для розуміння цілого необхідно зрозуміти його частини, але для розуміння окремих частин вже необхідно мати уявлення про сенс цілого [104].
17. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Дис. докт. юрид. наук за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.